

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 19:1 (2014), SS.91-103.

ÎCÂZ VE İTNÂB ARASINDAKİ DELİLLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Muzaffer ÖZLİ*

Öz

Belâğat ilminin meânî tabirlerinden olan îcâz lügatte, az sözle çok şey anlatmak veya sözü kısa kesmek manalarına gelir. Belâğat ilminde ise, kelimelerin manayı ifade edecek ölçüden az olmasıdır. İtnâb ise lügatte, sözü uzatmak veya sözü abartmak anlamlarına gelir. Belâğat ilminde ise, lafzın manadan fazla olmasıdır. Îcâz ve İtnâb Câhiliyye döneminde ortaya çıkmış İslam'ın ilk yıllarında belirgin bir şekilde kullanılmış ve Abbasi döneminde ise kavramlaşarak edebiyat sahasında konu edinilmiştir. Îcâz ile itnâbın birini diğerinden üstün görmek doğru değildir. Çünkü her birinin kendine has kuralları vardır. Yerinde kullanılan itnâb, kendi yerinde kullanılan îcâza benzer. Bunlardan birinin mutlak olarak üstünlüğünü savunmak temelden yoksundur.

Anahtar Kelimeler: Belâğat, Îcâz, İtnâb, Câhiliyye Dönemi, İslamî Dönem, Abbasiler Dönemi.

Comparison Between Evidences Of Brachylogy And Periphrasis

Abstract

Brachylogy which is one of the meanings of Eloquence means to express something with few words. In science of Eloquence it means to express the word with few words. Periphrasis which is one of the meaning concept of Eloquence means to exaggerate in science of Eloquence it means to express less meanings with more words. Brachylogy and Periphrasis appeared during Pre-Islamic period (Jahiliyya), it was used during the first years of the Islam and was conceptualised during the period of Abbasid and was used as a subject in the field of literature. The priority claim between Brachylogy and Periphrasis is not proper. Because each one has its specific rules. The proper İtnab is same as proper İcaz. The priority claim between them in terms of stability and position has no basis.

Keywords: Eloquence, Brachylogy, Periphrasis, Pre-Islamic period (Jahiliyya), Islamic Period, Abbasid Period.

* Yrd., Doç., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E Posta: mozli@hotmail.com

ÎCÂZ VE İTNÂB ARASINDAKİ DELİLLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kuran'ın farklı üslupları olup bu üsluplar îcâz ve itnâb arasında farklılıklar gösterir. Araplar fesahat üsluplarına ehemmiyet vermişler, sözlü sanatlara ve ifade kullanışlarına ilgi ve alaka göstermişlerdir. Böylece muhatabın kalbine, gönlüne tesir etmek için îcâza ve itnâba çok özel bir ilgi ve önem duymuşlardır.

Luğavi olarak "îcâz, taksîr(kısaltmak), sözün en veciz ifadesi onun kısaltılarak yapılması şeklinde tarif edilen îcâz"¹ "Az kelimeyle çok manayı ifade etmek"² veya "bilinen ifadelerin en azıyla maksadı ifade etmek"³ demektir.

Belağatçılar İcâz'ın, İsti'dâf (şefkat), i'tizâl (özür dilemek), şikâyet etmek, tâ'ziye (taziyede bulunmak), kralların savaş esnasındaki komutanların mektuplarında ve bunların dışındaki bazı sebeplere bağlı olarak kullanıldığını belirtmişler.⁴

Şüphesiz ki klasik dönem belağatçıları bu bilime büyük bir önem vermişlerdir. Bu bağlamda el-Câhız(ö. 255/869)'ın "Şayet belağat ehlinin hepsi kendilerinden düşük seviyedeki kimselere dille açıklamasa, el ve başla işarete ihtiyaç kalmayacak şekilde veciz bir sözle haber vermeye çabalasalar da buna güç yetiremezler"⁵ dediğini görüyoruz.

Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) "İcâz'ın az lafızla çok manaya delalet etmekten başka manası yoktur. Onu anlam bakımından sözle vasıflandırdığımız zaman manası iptal edilir"⁶ diyerek üstünlüğüne şöyle

¹ el-'Alevi, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim b. Muhammed, *el-Tirâz el-Mutedammen li-Esrâri'l-Belağâ ve Ulûmu Hekâiku'l-İcâz.*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût 1912, I, 88.

² İbnu'l-Esir, Ebu'l-Feth Diyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Sa'ir*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1990, I, 55.

³ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Kitâbü Miftâhi'l-'Ulûm*, el-Matba'atü'l-edebîyye, Mısır 1317 h., s. 120.

⁴ Selûm, Ali Cemil, *el-Belâgatü'l-'Arab Neşetuhâ – Tetavuruhâ – Ulûmuhâ*, Dâru'l-mevâsim li-Tebâa ve'l-neşr, Beyrut 2004, s. 160.

⁵ el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahîr, *Kiâbü'l-Hayevân*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, II. Baskı, Şeriketü mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, Mısır 1357 h. VI, 8.

⁶ el-Curcânî, 'Abdülkâhir b. 'Abdirrahmân b. Muhammed, *Delâilü'l-i-câz fî 'ilmi'l-me'ânî*, tashih Muhammed 'Abduh, Muhammed Mahmûd eş-Şenkîti ve ta'lik Muhammed Reşîd Rızâ, III. Baskı, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 2001, s.357.

işaret etmiştir: "Ancak mütekellim (konuşan), çok söze ihtiyacı olduğunda lafızla delaletini isterse, mananın delaletiyle lafız üzerinden faydalara ulaşır."⁷

İbn-i Kayyım el-Cevziyye(ö. 751/1350) ise el-Fevâidu'l-Meşuk ilâ Ulûmi'l-Kurân ve ilmi'l-Beyân isimli kitabında îcâzı tek olarak ele almış, îcâzın kısımlarını zikrederek îcâzı sınıflandırmış ve her çeşide örnekler vermiştir.⁸

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) de îcâz konusunu açıklarken sınırlarını tanımlayarak şöyle söylemiştir: "Kelama herhangi bir ziyadelik getirmeksizin lafzın manaya delaletidir." İbnü'l-Esîr daha sonra îcâzın kısımlarından bahseder.⁹

İmam 'Alevî el-Yemenî, kitabında îcâzı beş kısımda incelemiştir. İcâzın İstılahı manası konusunda: "O, beyân âlimlerinin istılahında, az sözle çok manayı kapsamaya verilen addır" demiştir. Allah-u Teâlâ'nın ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ "Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy"¹⁰ ayeti buna delildir. Sonra çeşitlerini açıklayarak îcâzı sınıflandırmış, îcâzın her bir çeşidinde görüşünü belirtmiş ve îcâzın faydalarını açıklamıştır.¹¹

Eski belağatçılar îcâza önem vermişler, îcâzı kitaplarında ayrıntılarıyla anlatmışlar, îcâzın çeşitlerini zikretmiş, tarifi ve faydaları üzerinde durmuşlar, ortak kavramlar geliştirmişler.

Klasik belağatçılar gibi modern belağatçılar da îcâza önem verdiler. Modern belağatçılar îcâzı: "Kısa sözle asıl istenen manayı ifade etmektir" şeklinde tarif etmişler, ancak bu ihlâl edildiğinde îcâz söz konusu olmaz demişlerdir."¹² Onların bu tarifi klasik belağatçıların yaptığı tariften çok da farklı değildir.

Modern belağatçıların zikretmiş olduğu îcâz türleri, klasik belağatçılarla paralellik arzeder. Aynı şekilde klasik belağatçılar îcâzın faydaları ve makamlarına da değinmişlerdir. Ancak modern belağatçıların bu konuda söylediklerinin tamamı klasik belağatçılardan nakil gibidir.¹³

⁷ el-Curcânî, *a.g.e.*, s. 357.

⁸ el-Cevziyye, İbn-i Kayyım, *el-Fevâidu'l-Meşuk ilâ Ulûmi'l-Kurân ve ilmi'l-Beyân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1988, s. 68.

⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 55.

¹⁰ Hicr, 15/94.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 88.

¹² Derviş Cündî, *İlmü'l-Meânî*, Mektebetü'l-Nahde, Mısır 1962, s. 160.

¹³ Derviş Cündî, *a.g.e.*, s. 160.

Dolayısıyla modern belâğatçıların îcâz konusunda yeni bir şey ortaya koymadıkları ve îcâza dair bir yeniliklerinin olmadığı söylenebilir.¹⁴

Îcâz, Îcâz-ı kısar ve Îcâz-ı hazf diye iki kısımda ele alınmaktadır.¹⁵

1-Îcâz-ı kısar: Hazf olmaksızın az lafızla çok mana ifade etmek olup özellikle edebiyatçıların daha fazla ilgilendiği ve değer verdiği îcâz şeklidir. Lafzın azlığıyla birlikte mananın çokluğudur. O lafzı kısaltmak suretiyle lafzın manasına delalet eder.¹⁶ es-Suyûti(ö. 911/1505)'ye göre Îcâz-ı kısar lafızla vecizdir."¹⁷ Şeyh Bihâuddîn bu konu hakkında şöyle demiştir: "Söz, kendisinden daha uzun bir mana ifade ederse o Îcâz-ı kısar'dır."¹⁸ Sonra onun güzellik sebebini belirterek şöyle demiştir: "Onun güzellik sebebi fesahatte yetkinliğe delalet etmesidir, onun için Hz.Peygamber(s.a.v) şöyle buyurmuştur: *أوتيت جوامع الكلم* "Bana cevâmi'u'l-kelim/ az sözle çok şey ifade etme yetkinliği verildi."¹⁹

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ "Kısasta sizin için hayat vardır"²⁰ âyeti îcâz-ı kasr'ı açıklayan âlimler için örnek teşkil etmiştir. Zira bu âyetin lafızları az, manası ise çok geniş ve zengindir. Âyette kastedilen ifade şöyledir:

İnsan birisini öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini bildiği takdirde bu teşebbüsünden vazgeçer. Böylece hem öldürmeyi düşündüğü insanın hayatını, hem de kendi nefsini kurtarmış olur. Böylelikle ömürler uzar, nesiller çoğalır. Kişi kendisine fayda getireceği şeye yönelir. Sonuçta toplum içindeki düzen de sağlanmış olur.²¹

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَمَنْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ "De ki, O Allah tektir, Allah Samed'dir. (O her şeyden müstağnidir, her şey ona muhtaçtır.) O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir".²²

Üç olumlu, üç olumsuz olmak üzere toplam altı cümleden meydana gelen bu sûre, îcâzın zirvesinde bir belâğat örneği kabul edilmektedir.

¹⁴ İbrahim el-Enbârî, *el-Mevsûatü'l-kur'aniyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire 1984, s. 225-229, es-Suyûti, 'Abdurrahmân Celâlüddîn, *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, IV. Baskı, Şirketü mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, Mısır 1978, II, 54.

¹⁵ es-Suyûti, 'Abdurrahmân Celâlüddîn, *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, IV. Baskı, Şirketü mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, Mısır 1978, II, 54.

¹⁶ es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 54.

¹⁷ es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 54.

¹⁸ es-Suyûti, *a.g.e.*, III, 220.

¹⁹ es-Suyûti, *a.g.e.*, III, 220.

²⁰ Bakara, 2/179.

²¹ el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 184-185.

²² İhlas, 112/1-4.

İbn Kayyim el-Cevziyye(ö. 751/1350) bu konuda şöyle demiştir: "Lafızla vecize gelince o, bu sanat erbabına göre bilinen miktarı en aza indirerek lafzın manaya benzemesiyle olur. Onun güzel olmasının sebebi fesahatte yeterliliğe, belağatta mertebeye, tek seferde çok manaya ve lafzın takdir edilen manaya ya da bu mananın daha azının denklğine delalet eder ki o maksûr (kısaltılmış)'tır."²³

Hazften mücerred olan îcâzı üç ana kısım ile kısımlandırmak mümkündür. O da İcaz-ı kısardır. İcaz-ı kısar ise lafzın manaya taksir olunmasıdır. Allahu teâlânın ayeti kerimede buyurduğu gibi:

﴿ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dir."²⁴

2- İcâz-ı hazf (Takdiri): Hazf edilen kelimeye veya cümleye delalet eden bir işaretin bulunması şartıyla ibarede bulunan kelimelerden ve cümlelerden bir veya birkaçını hazfetmektir.²⁵

İcâz-ı Hazf; Çok sözün kullanılmasından ziyade az sözün kullanılmasındır²⁶ veya "Terkiplerden birinin hazf edilmesiyle çok mananın ifade edilmesidir."²⁷ Terkiplerinden birinin hazf olunmasıyla birlikte, kendisinden çoklu mananın kastedildiği kelimelerden tarif edilebilir.²⁸ İcazın bu türü için belli bir fayda vardır ki o fayda da hazftan ötürü cümlenin ve mananın tam olması için şartların çoğaltılması gerekir.²⁹

Bunu İbnü'l-Esîr eşitlik olarak isimlendirmiş ve "Sayısı kadar lafzın benzerleriyle ifade etmeyi mümkün kılan şeydir" demiştir. İbnü'l-Esîr'e göre "Takdir ve kast îcâzdır" ve konuşulanın üzerine fazla mana yüklemektir ki sınırlandırma olarak isimlendirilir. İcâz-ı câmi ise birçok manayı içine alan lafızdır."³⁰

İbnü'l-Esîr İcâz-ı hazfa dair bazı yeni çeşitler de ortaya koymuştur.

1- Hasr kısmı: Lafzın çeşitli ihtimallere işaret etmesine denir. Lafzın dengi kadar mana vermek mümkündür.

²³ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 68.

²⁴ Nemi, 27/29.

²⁵ el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 186; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğâ fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, s. 224-226.

²⁶ İbnü Ebi'l- Asba, *Bedü'l-Kurân*, Mektebetü'l-Nahde, Mısır 1957, s. 173.

²⁷ es-Suyûtî, *Mu'terakü'l-Akrân*, I, 296.

²⁸ Derviş Cündî, *'İlmü'l-Meânî*, s. 160

²⁹ el-Cevziyye, İbn Kayyim, *el-fevâidu'l-meşûk ilâ ulûmu'l-Kur'an ve İlmü'l-Beyân*, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988, s. 71.

³⁰ es- Suyûtî, *Mu'terakü'l-Akrân fî İcazi'l-Kur'an*, Ali Muhammedel-Becavi, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1973, I, 296.

2- Atf kısmı: Harfler yoluyla amillerin tekrarına ihtiyaç duymamak için yapılmıştır.

3- Naibu'l-fail kısmı: Hükümü verilmesi için faile ve mefule işaret etmektedir.

4- Zamir kısmı: Zamir olan ismin açık olarak zikredilmesinden kısaltma maksadı ile yapılmıştır.³¹

İbn Ebi'l- Asba' buna yeni bir tür ekleyerek şöyle demiştir: "İcâz-ı hazfî kapsama türlerinden saymak mümkün olur, manaların lafızları ifade etmesi sebebiyle sözün gelmesiyle nasıl ki engeller kalkıyorsa te'vil de öyle genişler.³²

İcâz-ı Hazf'in Türleri:

1-İktita: Kelimenin bazı harflerinin hazf olunmasıdır.

﴿وَمَ أَلَك بَعِيًّا﴾ "Ben kötü yollu bir kadın değilim".³³ "أَلَك" fiilinin aslı "أَلَكُنْ" şeklinde olması gerekmektedir. "ن" harfi hazf edilmiştir.³⁴

﴿فَقُلْتُ يَمِينُ اللَّهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي﴾
" Ben (sevgilime) dedim ki; Allah'a yemin ederim. Başımı ve bileklerimi kessler bile, senin yanında oturmaya devam edeceğim". "أَبْرَحُ قَاعِدًا" cümlesinin aslı "لَا أَبْرَحُ قَاعِدًا" şeklindedir. "لا" harfi hazf edilmiştir.³⁵

2-İktifa: Mananın birbirini gerektiren ve birbirleri ile irtibatlı olan iki şeyin zikrini gerektirmesidir. Ancak bir nükte sebebiyle sadece biriyle yetinmek iktifa etmektir.

﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾
"Bulduğumuz kentin halkına ve beraberinde olduğunuz kabileye de sorabilirsiniz; biz şüphesiz doğru söylüyoruz".³⁶ Âyette "الْقَرْيَةَ - الْعَيْرَ" kelimeleri "أَصْحَابَ الْعَيْرِ - أَهْلَ الْقَرْيَةَ" şeklinde muzâf ve muzâfun ileyhden oluşmaktadır. "أَصْحَابَ - أَهْلَ" kelimeleri hazf edilmiştir.³⁷

3-İhtibak: Cümlenin birinci kısmının bir benzeri bulunduğu için hazf olunmasıdır. İkinci kısmın ise bir benzeri birinci kısımda sabit olduğu için hazf olunmasıdır.

³¹ es- Suyûtî, a.g.e., , I, 296.

³² es-Suyûtî, I, 296.

³³ Meryem, 19/20.

³⁴ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fî'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, s. 195.

³⁵ Ahmed Mustafa, el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'âni ve'l-Bedi', s. 210; Abdulazîz Atik, *İlm'ül-Meânî, Dâru'l-Nehdati'l-Arabiyye*, Beyrut,1985, s. 179.

³⁶ Yusuf, 12/82.

³⁷ el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 186; 'Atik, 'Abdulazîz, a.g.e., s. 180.

﴿وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنِ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ “Çünkü (Allah) dilerse münafıklara azap edecek ya da onlara tevbe nasip edecek...”³⁸

Çünkü وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنِ شَاءَ فلا يتوب عليهم أو يتوب عليهم فلا يعذبهم münafıklara dilerse azap edip tevbe nasip etmeyecek ya da onlara tevbe nasip edip azap etmeyecek³⁹ şeklindedir. Takdir edilen mahzuflardan (عليهم) (فلا يتوب) ifadesi de (يتوب عليهم) ifadesinin gereğidir. Çünkü münafıklara azap edilecekse demek ki, af edilmeyecekler; yok eğer af edileceklerse demek ki, onlara azap edilmeyecektir. Takdir edilenlerin hafz edildiğine dair bir karineye dayanmadan sadece mezkurların delaletleriyle zorunlu olarak ortaya çıkan anlamlar olduğu açıktır. O nedenle takdir edilenleri mahzufdan sayamayız. Ama bu ayette bir mahzuf görmek istersek o da şudur: (إِنْ) şart edatının cevap cümlesi ve (شاء) fiilinin mef’ulüdür. Çünkü lafzî karine olarak biliyoruz ki, şart edatı bir cevap cümlesi olmalıdır ve (شاء) fiili de bir mefu’l ister. Buna göre mahzuf takdirlerini (إِنْ شَاءَ تَعَذِّبُهُمْ عَذَابَهُمْ)⁴⁰ şeklinde yapabiliriz. Verdiğimiz ayet mealinde de bu mahzufların anlamına açıkça işaret edilmiştir. Onun için buradaki mahzuf takdirlerinin, ihtibak haziflerine dair yapılan takdirlerin aksine cümlenin temel anlamıyla ilgili olduğuna dikkat çekmek gerekir.

4-İhtizal: İbareden, kendileri bulunmadan da anlamın tamam olduğu kelime veya cümleleri eksiltmek suretiyle gerçekleşen îcâz-ı hafz çeşididir. Bu çeşidin kendi içinde kısımları vardır. Çünkü hafz olan şey ya kelimedir, ya isimdir, ya fiildir, ya harftir, ya da birden fazladır.⁴¹

İbarede hazfin bulunduğu aklen anlaşılır, ibarenin akışı da neyin hafzedildiğini gösterir. ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدًا وَالْحَمَّ الْخَنِزِيرِ﴾ “Ölü, kan, domuz eti ... size haram kılınmıştır”⁴², âyetinde ölü, kan ve domuz etinin bizzat kendilerinin haram kılınması bir anlam ifade etmediğinden burada bir hazif bulunduğu ve hafzedilen kelimenin de “أَكَلَ” (yemek) fiili olduğu ibareden anlaşılmaktadır.

³⁸ Ahzab, 33/24.

³⁹ ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fi ‘Ulumi’l-Ku’rân, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Kahire, Mektebetu Dari’t-Turas , ty. III, 102.; es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, II, 832.

⁴⁰ es-Semînu’l-Halebî, Ahmed b. Yusuf, Ed-Dürü’l-Meşûn fi ‘Ulûmi’l-Kitabi’l-Meknun (thk. Ahmed Muhammed el- Harrât), Dimaşk, Daru’l-Kalem, ty., IX, 112.

⁴¹ İbrahim el-Enbârî, *el-Mevsûatü’l-kur’aniyye* s. 227-229.

⁴² Maide, 5/3.

﴿وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ﴾ "Onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı" diye sorsan kesinlikle Allah diyeceklerdir"⁴³. Burada hazfedilen müsned "خَلَقَهُنَّ اللَّهُ" dir.

﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي﴾ "Can boğaza geldiği zaman"⁴⁴. Bu âyette hazfedilen müsnedün ileyh "الرُّوحُ" kelimesidir. Aslında "إِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ" şeklindedir.

İcâz ve İtnâb Arasındaki Fark

İcâz ve İtnâb'dan, hangisinin daha üstün olduğu konusunda belâğatçılar ihtilaf etmişlerdir. Bazıları icâzı, bazıları itnâbı üstün görürken mu'tedil olan bir grup belâğatçı ise birini diğerinden üstün görmemiştir.

Ancak Arap belâğatçılar arasındaki genel yönelim icâzı üstün görmek yönünde olmuştur. Arap edebiyatı uzmanları ve dilciler nazarında icâz, en eski zamanlardan beri belâğatın bir unsurudur. Meselâ, Eksem b. Sayfi'ye göre belâğat icâzdan ibarettir.⁴⁵

el-Câhız (ö. 255/869)'a göre; "Şüphesiz ki nefisler garip olan şeyleri daha güzel bulmaktadır, nâdirattan olan şeylere daha düşkündür, sözün kısa olanına daha meyillidir ve kısa sözü daha çok sever. Ancak bununla beraber, çok sözü de –manalar çok sözü gerektiriyorsa ve çok sözle anlatmak daha faydalıysa- kabul etmesi uygun olur."⁴⁶ Görüldüğü üzere el-Câhız görüşünü açıkça ortaya koymaktadır. Ancak nefislerin az söze olan rağbet ve meylini ifade etmiş sonra uzun sözü kabul etmenin de uygun olacağını söylemiştir.

Kudâme b. Câfer(ö. 337/948) bu görüşü benimseyerek şöyle demiştir: " Kısa ve özlü söz söyleyen veya söylemekte olan kişi, mümkün olan en az sözle düşüncesinin özünü hemen söylemesidir."⁴⁷

İmam el'Alevi de buna benzer görüş savunmuştur: "İcâz, belâğatın en büyük kaidelerinden ve belâğat ilimlerinin en önemlilerindedir. Kur'anda sayılmayacak kadar çok icâz vardır."⁴⁸

Sonra bu görüşünün doğruluğunu ispat etmek için şöyle demiştir: Bil ki beyân âlimlerinin bir kısmı kelâmın iki kısım olduğunu iddia etmiştir:

1-İcâz ve ihtisarın uygun olduğu sözler.

⁴³ Lokman, 31/25.

⁴⁴ Kıyame, 75/26.

⁴⁵ Derviş Cündî, 'İlmü'l-Meânî, s. 163.

⁴⁶ el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr *Kiâbü'l-Hayevân*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, II. Baskı, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdhîh, Mısır 1357 h., VI, 8.

⁴⁷ Kudâme b. Câfer, Nakdu'ş-Şi'r, (Thk: Kemal Mustafa), Mektebetü'l-Hâncî, Mısır 1963, s. 253.

⁴⁸ Yahya b. Hamza. b. Alî b. İbrahim el-Alevî, el-Tiraz el-Mutedammenu li Esrari'l-Belağa ve Ulûmu Hakaiku'l-İcaz, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2008, II, 89.

2- Uzun uzun anlatmanın uygun olduğu sözler.

Ancak bu görüş fâsiddir. Kabul edilebilir bir yönü yoktur. Çünkü kelâmın mânâsına hâlel getirmeyecek ölçüde olan îcâz, fesâhat ve belâğata uygun olan şeydir.

Sonra el'Alevî, "Söz söyleyenin riayet etmesi ve amaçlaması gereken şey; fasih ve veciz lafızlar kullanmak, bilinmeyen lafızlardan uzak durmak, maksadı anlatmaya yeterli söz söylemektir. Avâmın anlayıp anlamaması önemli değildir. Onların anlamasına itibar edilmez. Sözlerine uyulmaz. Onların anlayamamaları fasih kelama zarar vermez. Dolayısıyla körün güneşin ışığını görmemesi, onun vuzuhu ve apaçık ortada olması hususunda bir eksiklik değildir. Eksiklik onu idrak edemeyen körün gözündedir(görmesindedir). Yine aynı sebepten dolayı Allah'ü Teâla, kitabının manalarını anlamaları talebiyle yalnızca akıllı kimselere hitap etmiş, böyle olmayan avamdan yüz çevirmiş olan eblehleri de akılsızlara ve körlere benzetmiştir" diyerek Tatvîl (uzatma)'i îcâzın zıttıdır. Belâğata aykırıdır ve fesahatın amaçlarından uzaktır.⁴⁹

Ayrıca O, "İtnâb övgüyü hak eden bir sıfattır, tatvîl ise öyle değildir. O, kelimada kınanmayı hak eden bir sıfattır. Bunun sebebi şudur: "İtnâb ancak bir fâide için olur. Tatvîlde ise böyle bir şey söz konusu değildir"⁵⁰ yorumunu yapmıştır.

İcâzın İtnâba Üstünlüğü Meselesi

Belâğatçıların bir kısmı îcâzın itnâba göre üstün olduğunu iddia ederek bu tezi gerekçelendirme yoluna gitmişlerdir. İcâz'ın, Arap topluluklarında sıklıkla kullanma nedenleri vardır. Bunlardan biri çölde çokça yolculuk yapan Arab'ın çoğu zaman hedefi, öldürücü susuzluktan kendini kurtaracak ve susuzluğunu giderecek berrek menbalara koşması ve bu sebeple de en veciz ve kısa lafızları tercih etmesidir.

Aynı şekilde Cahiliyye dönemindeki hafızaya dayanmayı gerektiren ümmilik de îcâzın sebeplerinden biriydi. Çünkü veciz kelam daha kolay ezberlenir ve diğer kelam türlerinden daha çabuk hatırlanır. İslâmî dönemde îcâz sebeplerinden risalelerin tedvini ve bu tedvinin gerektirdiği kâğıtlara ulaşımın zorluğu zikredilir.⁵¹

İcâz, sözün delalet etmesi yönünden işaretler yoluyla etki yapar. Çünkü manaların etrafında gizli gölgeler bırakır. Zihin de bu gizli gölgeler ile

⁴⁹ el-'Alevî, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁰ el-'Alevî, *a.g.e.*, s. II, 232.

⁵¹ Derviş Cündî, *'İlmü'l-Meânî*, s. 160.

aydınlanır. Daha sonra bunlar genişler ve lafzın tefsir yahut te'vil yoluyla taşıdığı başka manalara bürünür.⁵²

Bu görüşün yanında başka bir görüş daha doğmuştur. O görüş de, orta bir görüş olup ne îcâzı ne de itnâbı üstün sayar. Aksine her biri için kullanım alanı olduğunu söyler.

Çölde yaşayan bir bedeviye belâğatın ne olduğunu sorulduğunda *الإيجازُ مِنْ غَيْرِ عَجْزٍ وَالإِطْنَابُ مِنْ غَيْرِ حَطَلٍ* o da " acizlik göstermeden îcâz yapma, anlamı bozmadan da itnâb yapmaktır"⁵³ demiştir. Belâğatı bir bakıma îcâz ve itnâb diye tarif etmiştir.

es-Süyûtî; îcâz ve itnâb belâğatın en üstün bölümlerinden olduğunu ifade eder. 'Sirru'l-Fesâhat'adlı eserin sahibi Sinan el-Hafâcî(ö. 466/1072) bazı kimselerden şöyle nakil yapar: "Belâğat, îcâz ve itnâbtır."⁵⁴

Ebû Ya'kup Yûsuf b. Ebûbekr es-Sekkâkî(ö. 626/1229) bu görüşü savunur ve şöyle der: "İhtisâr ve itnâbın yerleri vardır. Ben onların münasebetlerini gösterdim. Bunlardan hangisi yerine denk gelirse güzeldir. Şayet denk gelmezse kelam mezmumdur. O zaman îcâz, taksîr(yoruculuk ve eksiklik) olarak isimlendirilir. İtnâb ise sözü çoğaltma ve uzatma olarak isimlendirilir."⁵⁵

Ebû Hilâl el-'Askerî(ö. 395/1005) bu görüşü benimseyenlerin en önemlilerindendir. el-'Askerî şöyle der: "En doğru söz şudur ki; îcâz ve itnâba kelamın her yerinde ihtiyaç duyulur. Her birinin kendine mahsus bir yeri vardır. İcâz, kendisine ihtiyaç duyulan yerde yapılır, itnâb da kendisine ihtiyaç duyulan yerde yapılır. Bu hususta tedbir elden bırakılıp itnâb îcâz yerine, îcâz da itnâb yerine kullanılırsa hata yapılmış olur."⁵⁶

el-'Askerî daha sonra kendi tezini destekleyen görüşleri zikretme yoluna giderek Cafer b. Yahya'nın görüşünü zikretmiş ve şöyle demiştir: "Cafer b. Yahya îcâzdan hoşlanmasına rağmen şöyle derdi; Cümlede îcâz çok olursa çokluk yorucu olur. Çokluk yerinde kinâye olduğunda îcâz eksik olur."⁵⁷

⁵² Ez-Ziyyâd, Muhammed Hasan, *Difâun eni'l-Belâğâ*, Matbaatu'l-Risâle, Kahire 1945, s. 99.

⁵³ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Sunâ'ateyn*, (Thk. Alî Muhammed Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1952, s. 190.

⁵⁴ es-Suyûtî, el-İtkân fi ulûm'il-Kur'ân, s. 54.

⁵⁵ es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali Miftâhu'l-Ulûm, *Kitâbü Miftâhi'l-'ulûm*, el Matba'atü'l-edebiyeye, Mısır 1317 h., s. 120.

⁵⁶ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁷ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 209.

el-'Askerî, aynı şekilde Halil b. Ahmed'in görüşünü zikreder: "Kitap ezberlensin diye muhtasar yapılır, anlaşılsın diye geniş yazılır. Ebu Amr b. Alâ'ya; Araplar sözü uzatır mı diye soruldu? Evet, duyulsun diye uzatırlar, ezberlensin diye îcâz yaparlar, dedi.⁵⁸

Sonra görüşünün doğruluğuna delalet eden çok güçlü bir delil getirir. O delil de Kur'ân-ı Kerim'dir. Şöyle ki onda hem îcâz hem de itnâb vardır. Şöyle dedi: "Allah'u Teâla, Arap ve Bedevîlere hitab ettiği zaman sözü işaret yoluyla kullanır. İsrâil oğullarına hitâb ettiği zaman veya onlardan hikâye ettiği zaman sözü söyler. Allah'u Teâla Mekke ehline hitâb ederken şöyle buyurdu:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثَالٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذَبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾

"Ey insanlar bir mesel verildi, şimdi ona iyi kulak verin! Haberinizi olsun ki sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek yaratamazlar, hepsi onun için bir araya gelseler bile; şayet sinek onlardan bir şey kaparsa onu ondan kurtaramazlar; isteyen güçsüz, istenen de!"⁵⁹

Kur'ân'da İsrâilî oğulları kıssaları hiç kısa olarak gelmemiş, aksine anlamada sıkıntı çektikleri için ve yetileri geri olduğu için; uzun, izahlı birçok yer de tekrar edilmiş olarak gelmiştir. Fâsihlerin sözü, îcâzın itnâb ile karışık olanıdır.⁶⁰

Sonuç olarak, İtnaba uygulamaya yönelik bakıldığında Kur'an-ı Kerim'deki kıssalar üzerinde belli bir takım dersler çıkarılabilir. İtnâb hem harfte hem kelimedede hem de cümlede kullanılabilir bir yapı arzeder. Bu muhatabın haline göre riayet edilen bir yöntemdir. Bu yüzden Allah'u Teâla Kur'an-ı Kerim'de Arap olmayan acemleri ve İsrail oğullarını muhatap aldığında söz konusu ayetler itnâblı bir şekilde ve mükerrer yani tekrar edilerek zikrolunurken, yine Allah Arapları muhatap aldığında ve onlara hitap ettiğinde söz konusu ayetler, îcâzlı bir surette zikrolunur.

İcâz ile itnâb arasında tercihte bulunarak birini diğerinden üstün görmek doğru değildir. Çünkü her birinin kendine has kuralları vardır. Yerinde kullanılan itnâb, kendi yerinde kullanılan îcâza benzer. Bunlar arasında üstünlüğün sağlamlık ve konum itibariyle temeli yoktur.

⁵⁸ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 211.

⁵⁹ Hac, 22/73.

⁶⁰ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 212.

KAYNAKÇA

- el-'Alevi, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim b. Muhammed, el-Tirâz el-Mutedammen li-Esrârî'l-Belağa ve Ulûmu Hekâiku'l-Îcâz., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1912.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl, Kitâbu's-Sinâ'ateyn, thk. Alî Muhammed Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire 1952.
- 'Atîk, 'Abdulazîz, fî'l-Belâğati'l-'Arabiyye, 'İlmü'l-Meânî, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût 1985.
- el-Câhîz, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, Kitâbu'l-Hayevân, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, II. Baskı, Şeriketü mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1357 h..
- el-Cevziyye, İbn-i Kayyım, el-Fevâidu'l-Meşuk ilâ Ulûmi'l-Kurân ve İlmi'l-Beyân, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- el-Curcânî, 'Abdülkâhîr b. 'Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 471/1078), Delâilü'l-Îcâz fî 'İlmi'l-Me'ânî, Tashih Muhammed 'Abduh, Muhammed Mahmûd eş-Şenkitî ve ta'lik Muhammed Reşîd Rızâ, III. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed ve Arkadaşları, el-Belâğatu'l-'Arabiyye ve Târîhuhâ, Kâhire 1989.
- Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, Kitâbü Miftâhi'l-'Ulûm, el-Matba'atü'l-Edebiyye, Mısır 1317 h.,
- el-Enbârî, İbrahim, el-Mevsûatü'l-Kur'aniyye, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire 1984,
- el-Hâşimî, Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî', XII. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, Beyrût tsz..
- İbnu'l-Eşîr, Ebü'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerîm el-Mûsulî, el-Meşelü's-Sâir fî Edebî'l-Kâtib ve's-Şâ'ir, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 1411/1990.
- el-Çayravânî, İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen, el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî ve Naçdihî, thk. Muhammed Çarçazân, II. Baskı, Matba'atu'l-Kâtibi'l-'Arabî, Dimeşk 1414/1994.
- el-Çazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân, el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa, Şerh, Ta'lik ve Tenkîh Muhammed 'Abdülmün'im Hafâcî, V. Baskı, ysz. 1400/1980.
-, Telhîsu'l-Miftâh, Dâru't-Tıbbâ'ati'l-'Âmire, ysz. 1260 h..
- Kudâme b. Câfer, Nakdu's-Şi'r, thk: Kemal Mustafa, Mektebetü'l-Hâncî, Mısır 1963.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, 'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî', Dâru'l-Fikr, VII. Baskı, Mısır 1972.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali, Kitâbü Miftâhi'l-'Ulûm, el-Matba'atü'l-Edebiyye, Mısır 1983.

Selûm, Ali Cemil, el-Belâgatü'l-'Arab Neşetuhâ – Tetavuruhâ – Ulûmuhâ, Dâru'l-Mevâsim li-Tebâa ve'n-Neşr, Beyrut 2004.

es-Semînu'l-Halebî, Ahmed b. Yusuf, ed-Dürü'l-Meşûn fi 'Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknun, thk. Ahmed Muhammed el- Harrât, Dimaşk, Daru'l-Kalem, ty.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân Celâluddîn, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Çur'ân, IV. Baskı, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1978.

.....,Mu'tereku'l-Akran fi İcazi'l-Kur'an, Ali Muhammedu'l-Becavi, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1973.

et-Taftâzânî, el-Mutavvel 'ale't-Telhîs, Matba'atu el-Hâc el-Muharrem Efendi el-Bosnevî, ysz. 1289 h..

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fi 'Ulumi'l-Ku'rân, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, Mektebetu Dari't-Turas , ty.

ez-Ziyyâd, Muhammed Hasan, Difâun anî'l-Belâğa, Matbaatu'l-Risâle, Kahire 1945,